

RECERQUES DEL MUSEU D'ALCOI, 6 (1997), 87-98

REVISIÓ CRONOLÒGICA DE LA CERÀMICA FETA AMB TORN DEL PUIG D'ALCOI

ISRAEL ESPÍ PÉREZ*
SARA MOLTÓ GISBERT*

L'article presenta un conjunt de material ceràmic del poblat ibèric del Puig d'Alcoi, corresponent a les campanyes d'excavació arqueològica realitzades durant els anys 1983 al 1989, depositat al Museu Arqueològic Camil Visedo Moltó d'Alcoi. Concretament, es tracta de ceràmiques feniciooccidentals datades als jaciments valencians entre el segle VII i la primera meitat del segle VI aC, i de ceràmiques ibèriques adscribibles al segle V aC. Aquestes ceràmiques eren desconegudes fins ara al Puig i permeten ampliar la cronologia atribuïda fins ara a aquest poblat.

El artículo presenta un conjunto de materiales cerámicos procedentes del poblado ibérico del Puig de Alcoi que corresponden a las campañas de excavación arqueológica realizadas entre los años 1983 al 1989, y depositadas en el Museo Arqueológico Camil Visedo Moltó de Alcoi. Concretamente se trata de cerámicas fenicio occidentales, datadas en los yacimientos valencianos entre los siglos VII y VI aC, y de cerámicas ibéricas adscribibles al siglo V aC. Estas cerámicas eran desconocidas hasta ahora en el Puig y permiten ampliar la cronología atribuida hasta ahora al poblado.

Chronological revision of the wheel pottery of El Puig of Alcoi.

This article shows a set of ceramic material from the Iberian settlement of El Puig of Alcoi relative to the archaeological excavating campaigns carried out during the 1983-1989 period, and deposited at the "Camil Visedo i Moltó" Archaeological Museum of Alcoi. Specifically, it is about western phoenician ceramics, dated at the valencian sites between the Seventh Century and the first half of the Sixth Century B.C., as well as Iberian ceramics which can be attributed to the Fifth Century B.C. These ceramics were unknown until now at El Puig and enable us to extend the chronology ascribed to the settlement up to date.

PRESENTACIÓ

1. INTRODUCCIÓ

Aprofitant aquesta publicació sobre ceràmiques ibèriques del segle V aC, s'ha considerat interessant publicar els materials del Puig, corresponents a les cinc darreres campanyes d'excavació (1983-1989), que es conserven al Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó d'Alcoi i que poden ser atribuïts a aquesta època, perquè cap material d'aquestes campanyes ha estat publicat i, a més, és necessària i urgent una posada al dia del jaciment¹. L'estudi, per tant, tan sols pretenia incloure aquelles ceràmiques ibèriques del segle V aC; no obstant això, atès el seu interès per a esbrinar com va ser al poblat la transició del Bronze final a la primera fase ibèrica, s'inclouen en la publicació les ceràmiques feniciooccidentals (finals del VII al VI aC) que durant la revisió van ser descobertes i que eren inèdites i desconegudes al jaciment fins ara, encara que la seua presència ja era intuïda en anteriors publicacions (Martí i Mata, 1992: 114).

Així, doncs, els materials publicats són de gran interès, ja que revelen aspectes cronològics del poblat desconeguts fins ara, els quals, al mateix temps, ajuden a contextualitzar-lo degudament en el procés de formació i primer període de la Cultura Ibèrica. No obstant això, cal esmentar una important limitació del treball: al Museu Camil Visedo Moltó no es troben depositats els diaris, plànols i fotografies de les sis darreres campanyes d'excavació al Puig, per la qual cosa els materials no han pogut ser degudament contextualitzats dins de l'excavació, amb la consegüent pèrdua d'informació, imprescindible per a entendre les fases d'evolució interna del poblat.

2. LOCALITZACIÓ

El tossal del Puig es localitza al sud-est del nucli urbà d'Alcoi, clarament delimitat al nord pel barranc de les Florències; a l'est, pel barranc de la Batalla; i al sud i l'oest, pels últims contraforts de la serra dels Plans. El poblat es troba al pla que hi ha al cim del tossal, a uns 890 m sobre el nivell del mar, i ocupa una extensió aproximada

* Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó. Alcoi.

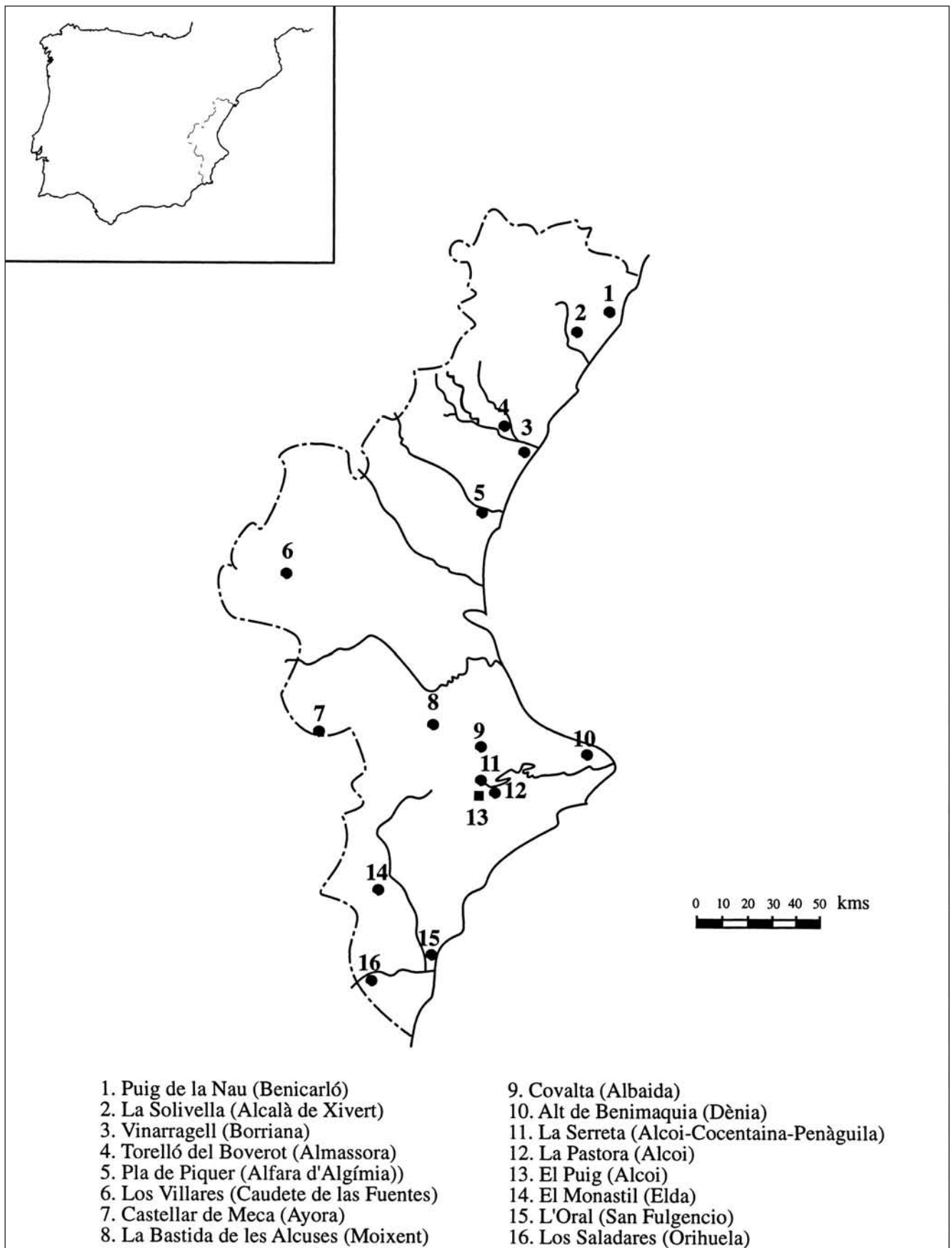

Fig. 1: Jaciments citats al text.

de 0,5 ha. Encara se'n conserva una part de la muralla i alguns murs dels departaments excavats, però sens dubte en destaca la monumental torre quadrangular, que flanqueja l'entrada al poblat per la dreta. Es tracta d'una torre construïda amb carreus escairats i reomplida amb còdols, de la qual encara es conserva una alçada considerable².

3. HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

El jaciment ha estat objecte de diverses campanyes d'excavació ja des de principis de segle de les quals, sens dubte, cal ressaltar la que l'any 1964 dugueren a terme Tarradell i Llobregat (Tarradell, 1969; Llobregat, 1972), en un moment en què la investigació arqueològica al País Valencià debatia sobre l'origen de la Cultura Ibèrica, amb dues posicions ben definides: d'una banda, hi havia els que defensaven una cronologia alta per a la Cultura Ibèrica, que es degué formar al caliu de l'influx comercial fenici i, d'altra, els que en rebaixaven l'origen fins al segle v aC, sota influència grega. Així, durant la dècada dels setanta, el jaciment del Puig va ser usat pels defensors de la darrera posició per a explicar-ne el procés de transició, ja que el poblat ibèric amb ceràmiques gregues dels s. v-iv aC se superposava a un altre del Bronze valencià.

Arribats en aquest punt, la investigació no es reprén al jaciment fins als anys vuitanta, quan les excavacions a Peña Negra (González Prats, 1983), Los Saladares (Arteaga i Serna, 1975) i Vinarragell (Mesado i Arteaga, 1979) permeten diferenciar al País Valencià, encara que tímidament, una fase de transició –els segles VIII al VI aC (Ferro I)– del substrat del Bronze cap a la Cultura Ibèrica, amb una clara influència semita. Rubio reprén l'excavació del poblat al llarg de sis campanyes, de les quals tan sols resta publicada la primera (Rubio, 1985a i 1986a) i, paral·lelament, Barrachina estudia els materials ceràmics del Bronze valencià (Barrachina, 1987). Els dos autors aconsegueixen precisar més la cronologia del jaciment. Així, el primer, fixant-se en les importacions, atribueix al poblat ibèric una cronologia que va de finals del s. v aC –es basa en les ceràmiques gregues amb figures roges– fins a mitjan s. III aC –per l'absència de campaniana B i C–, encara que per a determinar l'etapa final del poblat es mostra dubitatiu, perquè la campaniana A hi és escassa, i pensa que la fi del poblat poguera ser contemporània de la de Covalta i la Bastida (mitjan s. IV aC). El segon autor aconsegueix diferenciar dins dels materials del Bronze influències tant del sud-est com dels camps d'urnes i remarca que no es tracta d'un poblat típic del Bronze Ple, sinó que, per contra, s'hi observen clares proves de transformació. Tanmateix, la metodologia emprada en el procés d'excavació i l'escàs coneixement que encara es tenia dels materials d'aquest període no van permetre arribar a endevinar el procés de transició del poblat, que començava a intuir-se en altres llocs del País Valencià.

LES CERÀMIQUES D'IMPORTACIÓ

A. LES CERÀMIQUES FENICIOOCCIDENTALS

En aquest apartat es presenta un conjunt format per set fragments de vora, tres fragments de muscle carenat i quatre anses, que pertanyen tots a àmfores feniciooccidentals, i un fragment de vora de bol trespeus. Malgrat l'escàs nombre de peces, aquest conjunt és actualment un dels més importants d'un jaciment ibèric del País Valencià, i més si tenim en compte la gran quantitat de fragments informes comptats durant la revisió, la majoria dels quals són també d'àmfora.

El conjunt estudiat presenta unes característiques tècniques prou uniformes; els fragments tenen una pasta basta amb desgreixador abundant, entre gros i petit, de color blanc i, sobretot, negre. Aquest últim és un dels elements que més bé caracteritza aquestes produccions, ja que està perfectament identificat com a esquist (González Prats-Pina, 1983 o Álvarez *et al.*, 1997). Les pastes són de colors obscurs, de tonalitats marrons i grisenques, encara que algun fragment presenta un color més ataronjat; a més, l'alternança de colors, quan n'hi ha, és sempre dins d'aquesta gamma de colors. Les superfícies, tant interiors com exteriors, són també bastes amb el desgreixador visible i amb la mateixa coloració que les pastes. Tan sols en algun fragment s'endevinen restes d'engalba blanca que en cobreix la superfície exterior.

1. Àmfores (fig. 2: 1-7)

Les vores d'àmfora són totes rectes sense coll, amb la part superior del llavi lleugerament sortint. Les úniques diferències significatives es donen en el gruix i l'alçada del llavi. Les vores tenen uns diàmetres prou uniformes, d'uns 12 cm. Pel que fa a les anses, són totes petites, d'orientació vertical i de secció circular; les carenes tenen l'aresta marcada i no se'n conserva en cap cas el perfil complet.

Un aspecte que cal destacar d'un dels fragments és la presència d'una marca de terrisser en una de les anses (fig. 3). Es tracta d'un traç tallat horitzontalment per un altre situat al nervi de l'ansa, però la forma completa d'aquesta no es pot reconstruir ja que està trencada i la tècnica és la incisió, feta després de la coccio del vas. Al País Valencià marques descobertes en àmfores feniciooccidentals són conegudes a Peña Negra (González Prats, 1983: 228) i al Monastil (Poveda, 1988), però morfològicament són diferents. També es coneixen marques, però ara sobre àmfores ibèriques, al poblat del Puntal de Salinas (Hernández i Sala, 1996).

Aquestes característiques tècniques i tipològiques dels fragments són semblants en tots els conjunts coneguts fins ara al País Valencià, i es tracta d'unes àmfores cada vegada més conegudes, encara que amb diversos noms. Nosal-

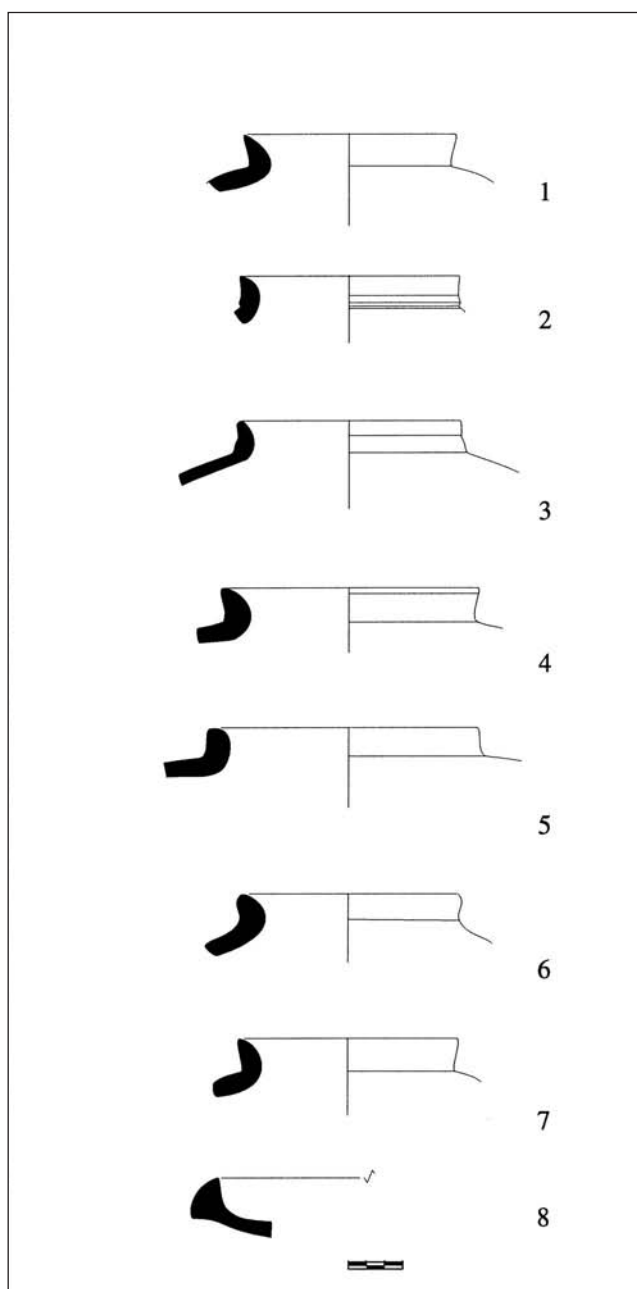

Fig. 2: Ceràmiques feniciooccidentals

tres les classificarem, seguint la tesi de Ramón sobre àmfores feniciopúniques a la Mediterrània occidental, dins del seu tipus 10.1.2.1. Aquestes àmfores són de forma ovoïdal, amb perfils que presenten un alta variabilitat segons les característiques de la carena i el diàmetre màxim. Aquesta manca d'estandardització és deguda, probablement, al gran nombre de tallers que produeixen aquests tipus (Ramón, 1995: 230-231). Tenen una cronologia més àmplia, que abraça des de principis del segle VII aC fins a mitjan segle VI aC. La seua producció està per-

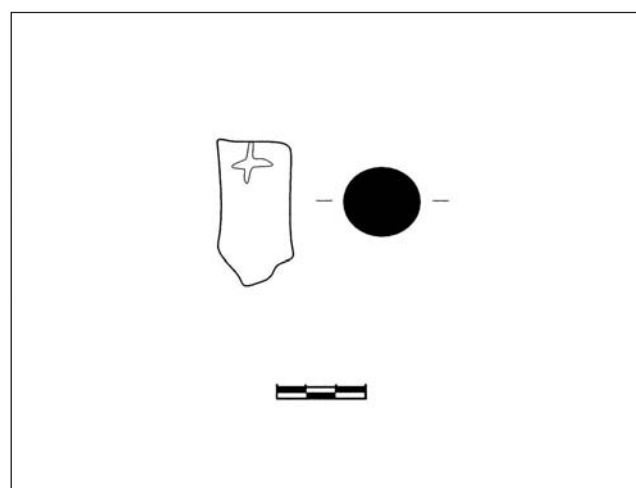

Fig. 3: Marca de terrisser sobre ansa de ceràmica feniciooccidental

fectament localitzada a les colònies fenícies del cercle de l'Estret i del nord d'Àfrica. A partir de la segona meitat del segle VII aC, a causa de l'expansió comercial fenícia comencen a trobar-se tant a l'Atlàntic sud com a tota la franja mediterrània peninsular i, fins i tot, comencen a produir-se en petits tallers locals, com passa a Pinos Puente o a Peña Negra (Ramón, 1995: 280-281). A finals del segle VI aC decau el comerç fenici i desapareixen quan ja als poblats indígenes es produeixen àmfores pròpies que segueixen els prototips fenicis (Mata i Bonet, 1992: 124).

2. Bol trespeus (fig. 2: 8)

Com ja s'ha esmentat més amunt, entre el conjunt de ceràmiques feniciooccidentals tenim un fragment de vora que no pot atribuir-se a una àmfora. Les seues característiques tècniques són similars a les dels fragments descrits més amunt, però, tanmateix, es tracta d'un llavi triangular engrossit que, tipològicament, s'ha d'atribuir a un bol trespeus, forma que sovint apareix associada a les àmfores, fruit del mateix comerç. Morfològicament consisteix en un recipient semblant a una escudella d'escassa profunditat que té tres peus disposats radialment a la seua base.

Al País Valencià les ceràmiques feniciooccidentals comencen a ser ben conegudes a partir dels anys setanta amb l'excavació i la publicació de Peña Negra, Los Saladares i Vinarragell, on queden lligades definitivament al procés de formació de la Cultura Ibèrica. A partir d'ací, les troballes se succeeixen tant als jaciments costaners (el Puig de la Nau, Torrelló del Boverot o l'Alt de Benimaquia), com als de l'interior (Los Villares o Castellar de Meca).

Si bé aquestes són les referències més clares, durant els darrers anys l'activitat prospectiva, impulsada per l'auge de l'arqueologia espacial, ha localitzat nombroses troballes

superficials que, a poc a poc, són publicades. Particularment interessants, per la relació amb el jaciment del Puig, són els materials trobats per les campanyes de prospecció dutes a terme per la Universitat de València a l'Alcoià-el Comtat durant els anys 1986-1992, que hi van detectar fins a 25 jaciments amb ceràmiques feniciooccidentals (Martí i Mata, 1992). Totes aquestes troballes són superficials i se'ls ha d'afegir les ja conegudes de la Serreta, Covalta i la Cova Pastora (Pla i Bonet, 1991).

LA CERÀMICA IBÈRICA

A. LA CERÀMICA DE COCCIÓ REDUCTORA

En aquest apartat presentem un conjunt de ceràmica ibèrica gris, format per dotze vores, encara que durant la revisió es van comptar una gran quantitat de fragments informes. La forma del vas tan sols s'ha pogut reconstruir en vuit dels casos, ja que el deplorable estat de conservació de la resta ha impedit qualsevol adscripció a una peça determinada.

Tots els fragments han estat cuits amb atmosfera reductora, cosa que els confereix uns trets tècnics prou uniformes. Tanmateix es poden establir tres grups diferenciats en quant a qualitats. Així, tenim un grup (1) de pastes semidepurades, amb desgreixador petit i d'una pasta de color rojós al seu cor i més clara prop de les superfícies. Aquests fragments tenen les superfícies interior i exterior de color negre, ben cuidades i amb un tractament que s'acosta al brunyiment. El grup més nombrós (2) està format per aquells fragments de pastes ben depurades amb desgreixant fi i escàs, de color homogeni, gris o negre, i amb la superfície interna i externa amb una gamma de colors que va del gris obscur al negre. Com també passa en el grup anterior, tenen ambdues superfícies tractades o amb restes de tractament. Finalment, s'ha diferenciat un tercer grup (3), que té les mateixes característiques que l'anterior però se'n diferencia per tenir la pasta més depurada i sempre de color negre homogeni.

Les formes que ha estat possible reconèixer són les següents:

1. Caliciforme (A.III.4.2) (fig. 4: 1-4)

Dins d'aquest tipus s'han classificat quatre vores exvasades, que corresponen a calziformes de perfil en "S", amb el coll no massa desenvolupat. Una d'aquestes presenta dues perforacions per a suspensió; una altra vora conserva una part de la paret amb una carena força marcada i una part de la base indicada. Tres fragments presenten els trets tècnics del segon grup i els més sencers són els del tercer grup.

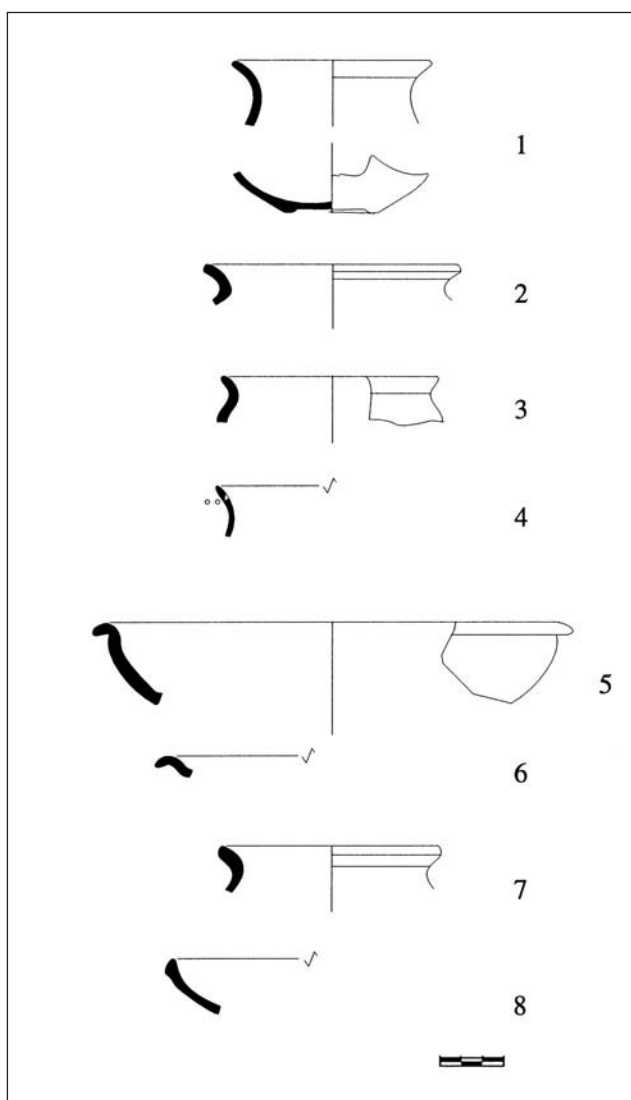

Fig. 4: Ceràmica ibèrica de coccio reductora.

2. Plat (A.III.8.1) (fig. 4: 5-6)

Dins d'aquest tipus s'han classificat dos fragments de vora exvasada. Tan sols es conserva una petita part dels fragments, cosa que dificulta descriure les característiques morfològiques dels plats, i únicament podem afirmar, seguint el seu diàmetre, que es tracta de plats de grandària mitjana. Tècnicament s'inclouen dins del segon grup diferenciat

3. Escudella (A.III.8.3) (fig. 4: 8)

S'ha classificat un fragment dins d'aquest tipus, ja que es tracta d'una vora sense diferenciar amb el llavi engrossit cap a l'exterior. En principi es va dubtar de classificar el fragment com a tapadora, però presenta la superfície inte-

rior cuidada, cosa que va fer desestimar aquesta opció. Així el fragment correspon a una escudella amb forma de casquet esfèric. Tècnicament ha estat classificada dins del segon grup.

4. Gerreta (A.II.2.2) (fig. 4: 7)

S'han classificat dins d'aquest grup tres fragments de vora i diversos fragments informes que pertanyen al mateix vas. Es tracta d'una gerreta sense muscle, coll indicat i cos de tendència globular, de la qual no es conserva la base. Tècnicament ha estat inclosa dins del primer grup.

5. Diversos

Ací classifiquem un grup de cinc vores de les quals tan sols es conserva una petita part, i això ha impedit de classificar-les dins de cap grup tipològic. Tècnicament hi ha fragments dels tres grups diferenciats.

El conjunt de formes és perfectament identificable en altres jaciments valencians, per exemple al poblat de l'Oral, on la ceràmica gris es molt abundant i variada (Abad i Sala, 1993: 219). A més a més, trobem els paral·lelismes més clars d'aquestes formes en unes altres, també ben representades, de Peña Negra (González Prats, 1983) o de Los Villares (Mata, 1991), que tenen repertoris formals similars.

Atesa la manca de referències estratigràfiques del Puig, aquests jaciments ens han de contextualitzar les ceràmiques ací estudiades. Així, s'observa que la producció de ceràmica gris als poblats ibèric valencians s'enceta probablement sota influència fenícia i/o ibèrica orientalitzant a partir del segle VII aC. Els comerciants fenicis produeixen una vaixela gris seguint el gust dels indígenes per a poder comerciar-hi, que prompte serà assimilada per aquests. Així, els indígenes fabricaran la seua pròpia ceràmica gris (Roos, 1991) fins a la primera meitat dels segle V aC en què ja queda com una producció residual (Abad i Sala, 1993). Tenint en compte que el jaciment del Puig abraça i supera aquest marc cronològic, ens resulta difícil fixar-ne una cronologia precisa. Tanmateix, la forta semblança de les ceràmiques ací presentades, i la d'una gran part del context material del jaciment, amb les del poblat de l'Oral ens inclina a proposar una cronologia paral·lela a la del poblat de l'Oral, és a dir, que comprén des del segle VI aC fins a la primera meitat del V aC, sense oblidar-hi la possibilitat d'alguna excepció del segle VII aC o alguna producció residual de finals del IV aC o principis del V aC.

B. LA CERÀMICA DE COCCIÓ OXIDANT

Del conjunt de la ceràmica ibèrica del Puig, hem optat per fer-ne l'estudi dels plats per ser les formes més abundants del material que hem revisat i també perquè són les

que millor han conservat una forma estudiable. D'altra banda, els plats són la forma que més fàcilment ens en podia donar una seqüència cronològica. Com que la revisió dels materials del Puig ha estat preliminar, hem optat per fer servir aquestes peces ja que són les més fàcils d'adscriure. La majoria de les formes pertanyen a plats de vora exvasada o sortint que tenen decoració pintada, tant monocroma com policroma. Per a fer-ne l'estudi, em emprat l'estudi tipològic de Bonet i Mata (1992), encara que hi farem referència també a l'estudi tipològic que va realitzar Rubio (1985b), justament dels plats del Puig.

Els plats, en general, tenen una pasta depurada amb desgreixant fi i són de colors diversos que van del beix ataronjat al rojós, o bé són d'un color homogeni. També s'hi combinen aquests colors amb el gris. La majoria de les superfícies dels plats estan decorades amb pintura que representa bandes i filets o altres tipus de decoració geomètrica. La majoria d'aquestes decoracions estan pintades amb vermell vinós, encara que hi trobem peces amb decoració policroma, en què es combina aquest últim color amb el negre cendrós.

Les peces que hem estudiat pertanyen principalment a les formes següents:

Plats (A.III.8.1)

1.1. Plats de vora en ala (fig. 5: 6-10)

Els plats de vora en ala pertanyen a cinc vores que tenen un diàmetre entre el 15 cm i el 26 cm, i es tracta de plats amb una grandària mitjana i gran. En quatre dels casos, tenen decoració monocroma tant a la cara externa com a la interna, i tan sols interna en l'altre, composta per bandes i filets que emmarquen traços oblics o arcs concèntrics exempts. Pertanyen als grups CB i EA de la tipologia de Rubio (1985b).

1.2. Plats de vora exvasada (fig. 5: 1-5)

Dins d'aquest tipus hem inclòs cinc vores de diferent grandària, dues de la variant petita, amb diàmetres de 12,9 cm i 14,5 cm, respectivament. Dues amb diàmetre indeterminat i una altra de la variant gran, amb 30 cm de diàmetre. Totes cinc tenen decoració pintada de bandes o de bandes i filets. A més, quatre tenen decoració monocroma i una és bicolor. Aquesta última està decorada tant per la cara interna com per l'externa del plat; de les altres, però, només una està decorada també per les dues cares. El que resta del traçat de la decoració en una de les peces és tan ínfim que no l'hem marcat al dibuix. Pertanyen al grup D de la tipologia de Rubio.

1.3. Plats de vora sortint (fig. 6: 1-7)

S'han classificat dins d'aquest grup set vores de la variant gran, que tenen uns diàmetres entre els 19 cm i els

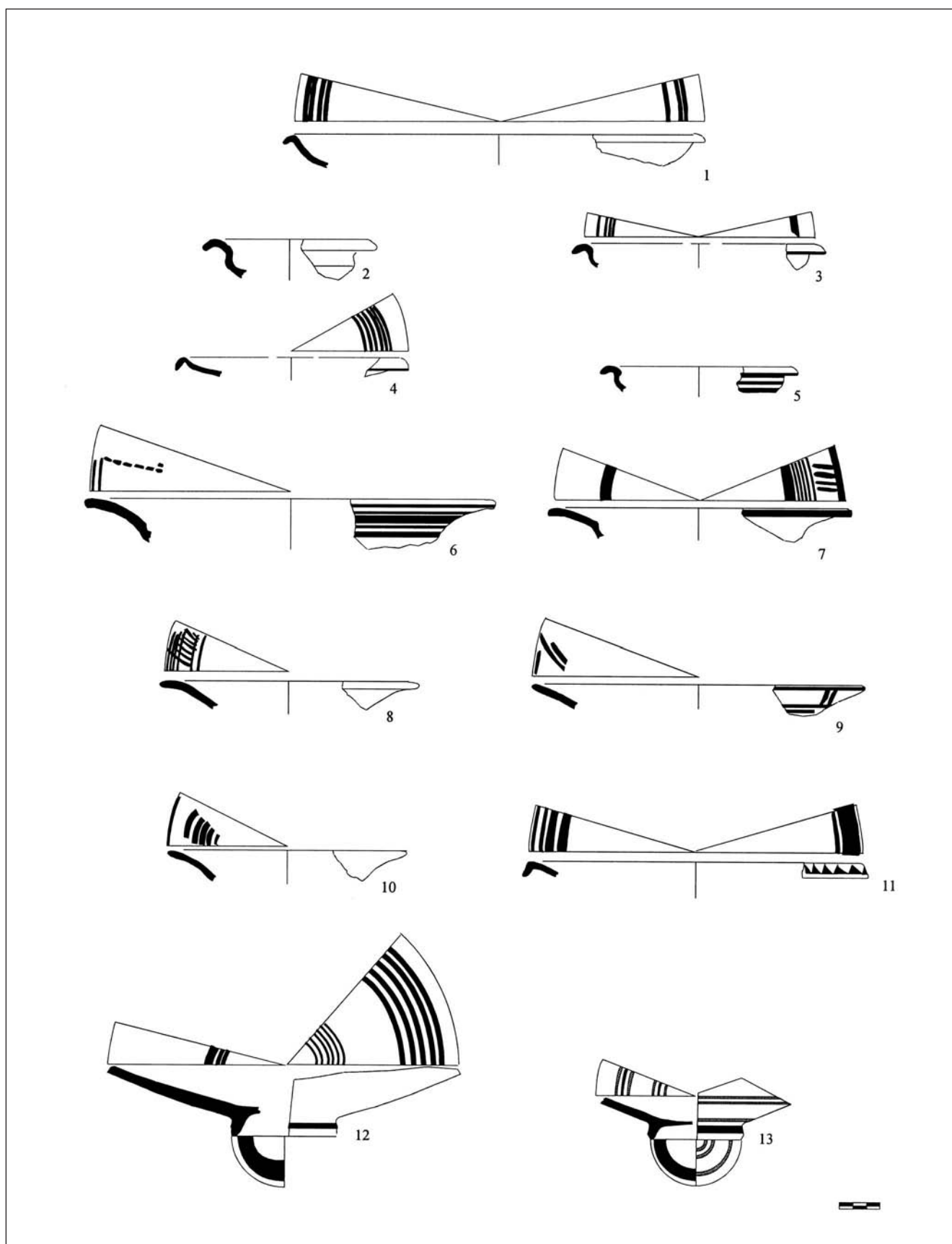

Fig. 5: Ceràmica ibèrica de cocció oxidant: plats de vora exvasada (1-5); plats de vora en ala (6-10); plat de llavi pendent (11); bases anellades (12-13); policroma (13).

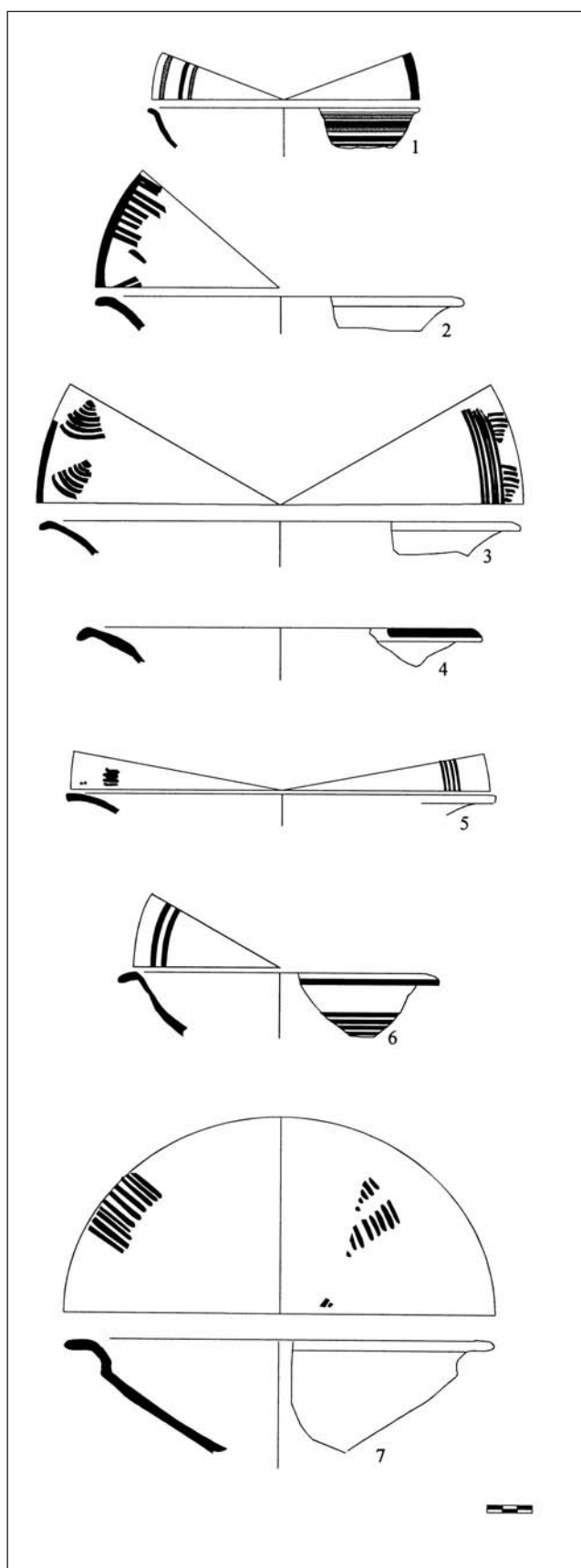

Fig. 6: Ceràmica ibèrica de cocció oxidant: plats de vora sortint (1-7); policroma (1).

32 cm. Tenen decoració pintada, que és monocroma en sis de les peces i bicolor en l'altra. A més, cinc d'aquestes vores tenen decoració per les dues cares del plat; de les altres dues, una està decorada per la cara externa i l'altra per la cara interna. Les decoracions de tres d'aquestes vores són bandes i filets; en unes altres tres es combinen aquests amb altres motius, com ara arcs concèntrics exempts, traços verticals i punts. I l'última peça està decorada amb traços verticals i fragments pertanyents a sols. Pertanyen al grup B de la tipologia de Rubio.

1.4. Plats de llavi pendent (fig. 5: 11)

Tan sols, una sola peça s'ha classificat dins d'aquest grup, la qual pertany a la variant gran, amb 22 cm de diàmetre. Té decoració pintada monocroma, tant a la cara interna com a l'externa del plat, amb bandes i filets, i dents de llop al llavi. Pertany al grup D de la tipologia de Rubio.

2. Escudella (A.III.8.3)

2.1. Bol de vora recta sense diferenciar (fig. 7: 1-3)

Dins d'aquest grup hem inclòs tres peces. Dues d'elles pertanyen a la variant 1, que correspon a la forma en casquet, mentre que l'altra pertany a la variant dos o carenat. La decoració pintada és monocroma, fonamentalment amb bandes i filets, excepte en una de les peces que té també punts com a motiu decoratiu. Dues de les peces tenen decoració tant a la cara interna com a l'externa i l'altra peça només a la cara externa. Pertanyen al grup A, subtipus AB, de la tipologia de Rubio.

2.2. Bol de vora sortint (fig. 7: 4)

És una peça una mica diferent per la seua forma i decoració. Hem dubtat a l'hora de classificar-la, però finalment l'hem associada al grup de les escudelles, encara que la vora és sortint. La decoració pintada és monocroma, encara que molt perduda i fragmentada, i ens deixa entreveure uns motius una mica distints, amb una banda sobre la qual apareixen petits traços verticals i punts. A la part baixa del fragment trobem un quart de cercle i un altre punt.

3. Bases

3.1. Base anellada (fig. 5: 12-13)

Dues bases amb peu anellat, una amb bossellet. Les dues presenten decoració pintada tant a la cara interna com a l'externa, formada per grups de bandes i filets, encara que una té decoració monocroma i l'altra, bicolor. Aquesta última també té decoració a la part externa del peu i de la base.

Els plats de vora en ala els podem trobar a jaciments com el Pla de Piquer (Aranegui i Martí, 1995), Fase V del

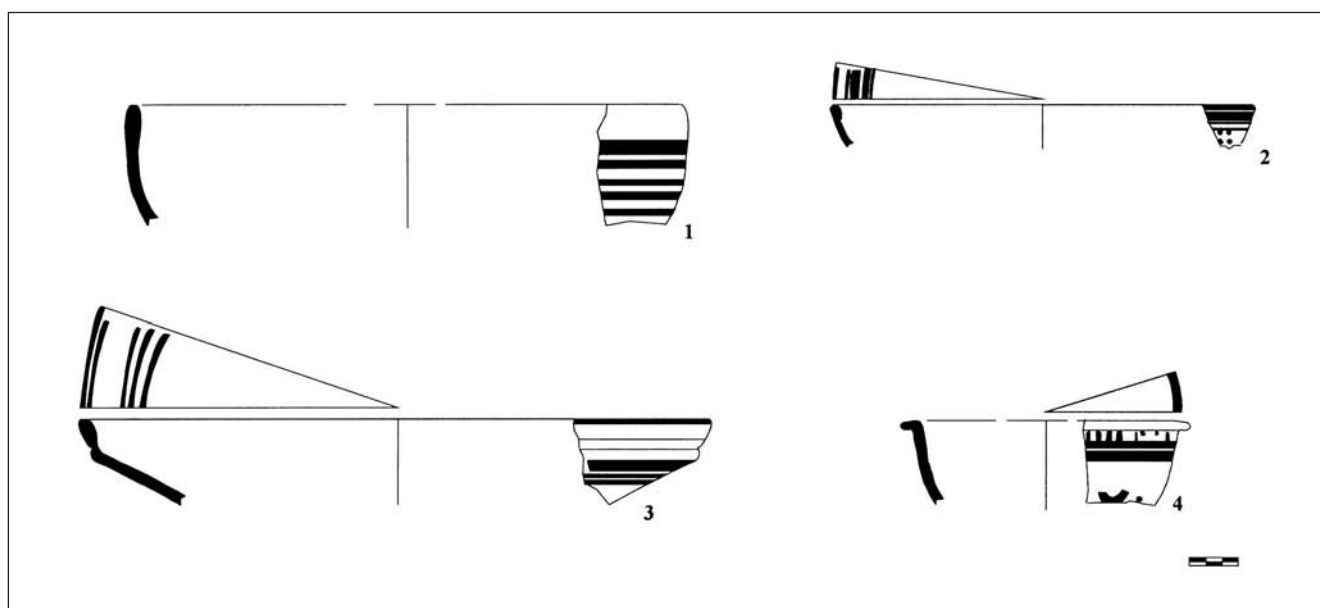

Fig. 7: Ceràmica ibèrica de coccio oxidant: bols de vora recta sense diferenciar (1-3); bol de vora sortint (4).

Puig de la Nau (Oliver i Gusi, 1995), los Villares (Mata Parreño, 1991), Cabezo Lucero (Aranegui *et al.*, 1993) i los Molinicos (Lillo, 1993). Els plats de vora exvasada i sortint es troben en aquests jaciments i, també, a l'Oral (Abad i Sala, 1993; Sala, 1996) i a la necròpolis de la Solivella (Fletcher, 1965).

Les decoracions pintades dels plats són les que ens poden aproximar més fàcilment a la cronologia d'aquestes peces. Per això, hem elegit majoritàriament els plats per al nostre estudi, ja que les formes són prou uniformes durant tot l'ibèric ple, i és més difícil delimitar-ne la cronologia sense estar ajudats per l'estratigrafia del poblat. Com que les decoracions són més acurades a mesura que avança l'època plena, podem trobar certs paràmetres que ens indiquen l'antiguitat d'aquestes peces.

Totes les decoracions pertanyen al tipus geomètric simple, amb bandes i filets com a motiu decoratiu més important, encara que en algunes peces s'afegeixen altres tipus, com ara els arcs concèntrics, els traços verticals o oblics, els punts, els sols o les dents de llop.

Les bandes i filets s'empren tant a la cara interna com a l'externa de la peça i, sovint, marquen el llavi del plat. Quan són l'únic motiu de la peça, formen grups que poden ocupar quasi tota la superfície del plat. Quan van acompanyats d'altres motius, funcionen com a separadors d'aquests, encara que també els podem trobar sota aquests motius. En el cas dels arcs concèntrics, durant aquests moments els trobem exempts, no emmarcats per cap filet i, encara que poden formar una sanefa decorativa, no tenen la guia comuna formada per un filet. L'aparició de traços, oblics majoritàriament, i de punts que formen una sanefa emmarcada per filets, també ens remet a la mateixa cronologia.

El color d'aquestes decoracions és homogeni, si n'exceptuem les peces amb decoració bicolor, en les quals s'alterna el vermell vinós amb el negre cendrós. Totes aquestes estan dins del grup de decoració amb bandes i filets.

Pel que fa a la relació d'alguns motius decoratius amb les diferents formes, sembla ser que no n'hi ha. F. Rubio (1985b) al seu estudi dels plats fa referència a una relació entre els tipus que observa més freqüents i les decoracions, encara que no determina cap associació entre les dues variants. El que sí que determina són les decoracions més freqüents, les bandes, que apareixen en la majoria de les peces estudiades.

Les decoracions que hem descrit podem trobar-les als materials dels jaciments esmentats. Així, al Pla de Piquer, amb una cronologia de la primera meitat del s. iv aC, trobem les mateixes decoracions geomètriques, com són les bandes i filets, els arcs concèntrics, els sols, els punts i els traços. A la Solivella, amb un horitzó de l'ibèric antic, trobem l'esquema decoratiu format per bandes i filets que quasi ocupen tota la peça. És el cas, també, de moltes de les peces del Puig, que tenen una decoració exclusiva de bandes i filets, de diferent gruix, que formen grups. A l'Oral, poblat la vida del qual se situa a l'ibèric antic, són també les bandes i els filets l'esquema decoratiu més emprat, encara que es fan servir altres tipus, tots geomètrics simples. A la fase V del Puig de la Nau trobem, a més de les bandes i els filets, uns altres elements geomètrics simples combinats amb els primers. El mateix passa a los Molinicos, amb cronologies del s. v - s. iv aC i a los Villares, on al nivell III trobem les decoracions amb bandes i filets, i al nivell IV estan acompanyats aquests motius per altres elements geomètrics.

INVENT.	TIPUS	TÈCN	MESURES		FORMA		PASTA				SUPERFÍCIES			DECORACIÓ								
			Ø	Base/ Ø Base/ Pom	Alt.	Llavi/ Boca	Base/ Pom	Pren Pos/Sec	COLOR		DESGREIXANT		Interior	Exterior	Inter.	Exter.	Llavi					
			Boca					homogèni	alternant	fi	petit	gròs	escàs	abund	color	tractm	color	tractm	Tipus	Tipus	Tipus	
Cer. Ibèrica A	A.III.8.1	T	26,7			ala amp		ro		x				x	te		te		li ver	fil	fil	
	A.III.8.1	T	21,9			ala amp			te/gr	x					be		be		li obl	ban	ban	
	A.III.8.1	T	19,6			sort			te/gr	x					ate		ate		ban	ban	ban	
	A.III.8.1	T	28			sort		be ate		x					ate		ate		informe	fil	fil	
	A.III.8.1	T	23,1			sort		gr			x				be os		be os		li ver	ban	ban	
	A.III.8.1	T	32			sort		te		x					ate		ate		arc conc	fil/arc conc	fil	
	A.III.8.1	T		6			ane		gr/te	x					ate		ate		ban/fil	ban/fil	ban	
	A.III.8.1	T	19			sort			be os/gr	x					be cl		be cl		ban/fil	ban/fil	ban	
	A.III.8.1	T	17			ala amp		be		x					be		be		ban/fil	ban/fil	ban	
	A.III.8.1	T	30			exv			be os/gr	x				x	be os		be os		ban/fil	ban/fil	ban/fil	
	A.III.8.1	T				exv																
	A.III.8.1	T				ala amp		te		x					ate		ate		arc conc	ban/fil	ban/fil	
	A.III.8.1	T	15			r s dif		gr		x					be		be		ban/fil	ban/fil	ban/fil	
	A.III.8.3	T	16,3			r dif			gr/be		x					be		be		fil	ban/fil	ban/fil
	A.III.8.3	T	27,5			r s dif					x											
	A.III.8.3	T				sort					x				ate		ate		ban/fi ver	ban	ban	
	A.III.8.1	T	12,9			exv		gris		gr/be	x				ma cl		ma cl		fil	ban	fil	
	A.III.8.1	T	27,2			sort					x				x	be		be		ban	ban	
	A.III.8.1.2	T	14,5			exv		ma cl			x				x	be		be				
	Cer. Ibèrica Gris	A.III.4.2	T	10			sort		ne		x					ne		ne				
		A.III.4.2	T	10			sort		ne			x				ne		ne				
		A.III.4.2	T	10			sort		gr		x					ne		cuidada		ne		
		A.III.4.2	T				sort		ne			x				ne		ne		ne		
A.III.8.1		T	22			exv		gr		x					ne		ne		ne			
A.III.8.1		T				exv		gr os		x					ne		ne		ne			
A.III.8.3		T				r s dif		gr		x					ne		ne		ne			
A.III.2.2		T	12			sort			ro/gr		x				ne		cuidada		ne			
A.III.2.2		T				sort		gr		x					ne		cuidada		ne			
A.III.2.2		T				sort		ne		x					ne		cuidada		ne			
A.III.2.2		T				sort		gr		x					ne		cuidada		ne			
A.III.2.2		T				sort		ne		x					ne		ne		ne			
A.III.2.2		T				sort		ne		x					ne		ne		ne			
A.III.2.2		T				sort		gr		x					ne		cuidada		ne			
A.III.2.2		T				sort				x					ne		ne		ne			
Cer. Fenicioccidental		A.I.1	T	12,2			r			gr/te		x				ate		ate		be cl		
	A.I.1	T	12			r			gr/te		x				gr		gr		gr			
	A.I.1	T	13			r			gr/ro		x				gr		gr		gr			
	A.I.1	T	12			r			gr/te		x				te		te		te			
	A.I.1	T	13			r					x				gr		gr		gr			
	A.I.1	T	11,4			r		gr		x					be os		be os		ama		engalba	
	A.I.1	T	11,4			r		gr os		x					gr		gr		ama		engalba	
	A.I.1	T	12			r		be os		x					gr		gr		ama		engalba	
	A.I.1	T				sort		gr os		x					gr os		gr os		ama		engalba	
	A.I.1	T				sort				x					x		x		x			
	A.I.1	T	5,4			ansa		ver/cir		gr/te	x				be		be		be			
	A.I.1	T	5,2			ansa		ver/cir		gr/te	x				te		te		te			
	A.I.1	T	4,6			ansa		ver/cir		gr/te	x				gr		gr		gr			
	A.I.1	T	8,4			ansa		ver/cir			x				gr		gr		ro			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		gr			
	A.I.1	T				ansa				x					gr		gr		be			
A.I.1	T				ansa				x					gr		gr		be				
A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be				
Cer. Fenicioccidental	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
Cer. Fenicioccidental	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
Cer. Fenicioccidental	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
Cer. Fenicioccidental	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
Cer. Fenicioccidental	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
Cer. Fenicioccidental	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
Cer. Fenicioccidental	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
Cer. Fenicioccidental	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
Cer. Fenicioccidental	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
Cer. Fenicioccidental	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
Cer. Fenicioccidental	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro		be			
	A.I.1	T				ansa				x					ro		ro					

Per tant, els plats que hem estudiat es poden situar dins d'una cronologia que abraça tot el s. v i la primera meitat del s. iv aC, com hem pogut observar a través de l'estudi de tots els jaciments esmentats. Malauradament, no podem fer servir les estratigrafies del poblat per la falta d'informació sobre les excavacions i sobre el sistema de diferenciació de paquets estratigràfics.

CONCLUSIONS

Amb la identificació d'aquestes ceràmiques s'evidencia, definitivament, que hi ha poblament al jaciment del Puig des del segle vii fins a la primera meitat del segle vi aC., sota influència semita, bé directa, bé indirecta. Aquest aspecte, fins avui no conegut, probablement per manca d'un estudi a fons, permet diferenciar un període de transició –Ferro I– entre la societat del Bronze Final i la Ibèrica, que una revisió i una deguda contextualització de la ceràmica feta a mà, atribuïda al Bronze Final, sens dubte confirmaria; d'aquesta manera, es podria incloure el Puig dins de la dinàmica de la resta de jaciments valencians. Això, no sols posa en relleu la importància del factor fenici en el procés de formació de la cultura Ibèrica a les comarques de l'Alcoià i el Comtat, sinó que també confirma l'existència de transaccions comercials. Encara que les característiques d'aquest comerç, com ara els productes d'intercanvi, les rutes o en mans de qui estava, són qüestions vitals per a entendre el procés de transició, que tan sols es podran resoldre amb un estudi global, factible amb les nombroses troballes de la zona, però que queda fora de la finalitat d'aquest treball.

D'altra banda, les ceràmiques de cocció reductora ens aporten més novetats sobre la cronologia del poblat. Durant els darrers anys, la publicació de jaciments com l'Oral, Los Molinicos i el Puig de la Nau, per citar-ne alguns, ens ha ofert paràmetres cronològics més precisos per a aquestes ceràmiques, que permeten proposar una cronologia, per a les que ací hem presentat, que va de finals del s. vi a la primera part del s. v aC, la qual representa ampliar encara més l'horitzó cronològic d'aquest jaciment.

Finalment, les ceràmiques de cocció oxidant presenten un panorama més heterogeni, amb tipus adscrits clarament al s. v aC i d'altres que podrien enquadrar-se en el final del s. v - primera part s. iv aC. Durant la revisió es va observar que la majoria de les ceràmiques pertanyien a aquest moment, el darrer de la vida del poblat.

Quant a les ceràmiques de importació, encara que no les hem estudiades en aquest article, cal ressenyar la seua adscripció cronològica que va des de la primera meitat del s. v aC fins al tercer quart del s. iv aC. Estudiades per Rubio (1986b), han estat objecte d'un nou estudi per part de J. M. Garcia i I. Grau, que es publica en aquest número de la revista.

Per tant, som davant d'un poblat amb unes característiques cronològiques força interessants, que presenta pobla-

ment continuat des del Bronze final fins a l'Ibèric ple. Sens dubte, cal una revisió més acurada dels materials del Puig, que permeta la seua contextualització estratigràfica per a poder, així, definir les fases d'evolució interna del poblat, la qual seria molt interessant per a aportar noves dades a la formació i a la primera fase de la cultura ibèrica a les comarques centrals del País Valencià.

NOTA

1. Volem agrair tant a C. Mata i H. Bonet com a J.E. Aura, director del Museu d'Alcoi, l'oportunitat d'estudiar aquests materials.
2. Els autors voldrien remarcar el perill de destrucció provocat per la forta erosió natural que actualment pateix aquesta construcció.

BIBLIOGRAFIA

- ABAD, L., SALA, F. (1993). *El poblado ibérico de El Oral (Sant Fulgenci, Alacant)*. Serie de Trabajos Varios del SIP. 90, València.
- ÁLVAREZ, N., CASTELLÓ, J., GÓMEZ BELLARD, C. (1997). Estudio preliminar de las ánforas del Alt de Benimaquia (Dénia, Alacant). *Melanges de la Casa Velázquez*, Madrid, en premsa.
- ARANEGUI, C., JODÍN, A., LLOBREGAT, E., ROUILLARD, P., UROZ, J. (1993). *La necrópolis ibérica de Cabezo Lucero. (Guardamar del Segura, Alicante)*. Madrid-Alicante. Colección de la Casa Velázquez, 41. Colección "Patrimonio", 17.
- ARANEGUI, C., MARTÍ, M. A. (1995). Cerámicas procedentes de un alfar ibérico localizado en el Pla de Piquer (Alfara d'Algímia) cerca de Sagunt (València). *PLAV-Saguntum*, 28: 131-150.
- ARTEAGA, O., SERNA, M. R. (1975). Los Saladares-71. *Noticiario Arqueológico Hispánico, Arqueología*, 3: 7-140. Madrid.
- BARRACHINA, E. (1987). El Bronze Final al poblat del Puig d'Alcoi. *Fonaments*, 6: 131-155.
- FLETCHER VALLS, D. (1965). *La necrópolis ibérica de la Solivella (Alcalá de Chibert)*. Serie de Trabajos Varios del SIP, 32. València.
- GONZÁLEZ PRATS, A. (1983). *Estudio arqueológico del poblamiento antiguo en la Sierra de Crevillente (Alicante)*. Anejo I de la revista *Lucentum*.
- GONZÁLEZ PRATS, A., PINA, J. A. (1983). Análisis de las pastas cerámicas de vasos hechos a torno de la fase orientalizante de Peña Negra (675-550/535 aC.). *Lucentum*, II: 115-145.
- HERNÁNDEZ, L., SALA, F. (1996). *El Puntal de Salinas. Un habitat ibérico del siglo iv aC. en el Alto Vinalopó*. Premio de Investigación 1995 de la Fundación Municipal "José María Soler" de Villena, Villena.
- LILLO CARPIO, P. (1993). *El poblado ibérico fortificado de los Molinicos, Moratalla (Murcia)*. Colección documentos serie arqueológica, 3.
- LLOBREGAT, E. (1972). *Contestània Ibèrica*. Diputació de Alicante. Alacant.
- MARTÍ BONAFÉ, A., MATA, C. (1992). Cerámicas de tipo fenicio-occidental en las comarcas de L'Alcoià y El Comtat (Alacant). *PLAV - Saguntum*. 23: 103-107.

- MATA PARREÑO, C. (1991). *Los Villares (Caudete de las Fuentes, Valencia). Origen y evolución de la cultura ibérica*. Serie de Trabajos Varios del SIP, 88. València.
- MATA, C., BONET, H. (1992). La cerámica ibérica: ensayo de tipología. *Estudios de Arqueología Ibérica y Romana. Homenaje a Enrique Pla Ballester*. Serie de Trabajos Varios del SIP, 89: 117-173. València.
- MATA, C., SORIA, L. (1997). Marcas y epígrafes sobre contenedores de época ibérica. *APL*, XXII: 297-374.
- MESADO, N., ARTEAGA, O. (1979). *Vinarragell (Borriana)*. Serie de Trabajos Varios del SIP, 46, València.
- OLIVER, A., GUSI, F. (1995). El Puig de la Nau. Un hábitat fortificado ibérico en el ámbito mediterráneo peninsular. *Monografies de Prehistòria i Arqueologia Castellonenques*, 4. Castelló.
- PLA, E., BONET, H. (1991). Nuevos hallazgos fenicios en yacimientos valencianos (España). *Festschrift für Wilhelm Schüle zum 60 geburstag*. Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg, 6 - *Internationale Archäologie*, 1: 248-258. Marburg.
- POVEDA, A. M. (1988). *El poblado ibero-romano de El Monastil*. Sección de Publicaciones del Excmo. Ayuntamiento de Elda, 4.
- RAMÓN, J. (1995). *Las anforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental*. Col·lecció "Instrumenta", 2. Barcelona.
- ROOS, A. M. (1991). Acerca de la antigua cerámica gris a torno en la Península Ibérica. *Ampurias*, 44: 43-79.
- RUBIO, F. (1985a). El yacimiento ibérico del Puig (Alcoy). Antecedentes y campaña de 1985. *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 24: 93-157.
- RUBIO, F. (1985b). Los platos ibéricos del Puig (Alcoy). *Anales de la Real Academia de la Cultura Valenciana*, 64: 141-161.
- RUBIO, F. (1986a). El Puig. *Arqueología en Alicante 1976 - 1986*: 88-90. Alacant.
- RUBIO, F. (1986b). La cerámica de "barniz" negro del poblado ibérico del Puig (Alcoi). *Trabajos de Prehistoria*, 43: 267-280.
- SALA SELLÉS, F. (1996). *La cultura ibérica de las comarcas meridionales de la Contestania entre los s. vi y iii a. de C. Una propuesta de evolución*. Col·lecció "Textos Universitaris". Generalitat Valenciana. Conselleria d'Educació i Ciència. Institut de Cultura Juan Gil-Albert. Alacant.
- TARRADELL, M. (1969). Noticias de las recientes excavaciones del Laboratorio de Arqueología de la Universidad de Valencia. *X Congreso Nacional de Arqueología (Mahón, 1967)*:183-186. Saragossa.